

Verlichting in Spanje: de regering van koning Karel III van Bourbon (1759-1788)

Student: Jonathan Janssen
Studentnummer:s4383990
Docent: Bart Verheijen
Datum: 15 januari 2017
9667 woorden

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1: Verlichting in het regeringsbeleid van koning Karel III (1759-1788).....	7
Staat en kerk	7
De Inquisitie en censuur	9
Economische hervormingen en onderwijs.....	10
Hoofdstuk 2: Verlichting in de teksten van ministers Campomanes en Floridablanca.....	12
Campomanes	12
Tratado de la regalía de amortización (1765) en Dictamen fiscal de expulsión de los Jesuitas de España (1767)	13
Floridablanca	14
Alegación del fiscal don José Moñino contra el informe elevado á su majestad por el reverendo Obispo de Cuenca, en 23 de Mayo (1767)	14
Instrucción reservada (1787)	15
Hoofdstuk 3: Verlichting in teksten van Olavide en Jovellanos	18
Olavide.....	18
El zeloso burlado (1764).....	19
Jovellanos	19
De brieven (1773-1787) en Elogio de Carlos III (1788)	20
Conclusie.....	22
Bibliografie	24
Gedrukte bronnen	24
Websites.....	24
Literatuur	25

Bron afbeelding titelpagina: <http://www.elmundo.es/la-aventura-de-la-historia/2016/01/20/569f6fa346163f621c8b4688.html>

Inleiding

Verlichting: een bekende maar complexe term, van een Westerse stroming van het einde van de 17e tot en met het begin van de 19e eeuw.¹ Filosofen en denkers gingen van eigen redelijkheid uit als autoriteit voor kennis, in plaats van de heilige geschriften van de kerk of de regering. Dit gebeurde na het opkomen van een nieuwe vorm van wetenschap van empirisme en experiment (tijdens de zogeheten Wetenschappelijke Revolutie). Gedurende de periode van Verlichting ontstonden idealen die tot op de dag van vandaag nog grote autoriteit uitoefenen, zoals vrijheid, tolerantie en gelijkheid. Bekend zijn de denkers die onderdeel vormden van deze beweging in bijvoorbeeld Groot-Brittannië (Locke, Hume) of Frankrijk (Voltaire, Diderot) en haar rol in de Franse Revolutie en het ontstaan van de Verenigde Staten. Minder belicht is de Spaanse tak van deze beweging, die haar hoogtepunt beleefde onder koning Karel III van Bourbon (1716-1788), en zijn hervormende ministers. Dit onderzoek zal zich richten op deze periode van Spaanse opleving en in het bijzonder op de verhouding tussen de koning en de belangrijkste ministers en intellectuelen. Hoe Verlicht waren deze groepen werkelijk? Eerst zal de belangrijkste literatuur worden besproken. Op basis hiervan worden de hoofdvraag en deelvragen geformuleerd.

De regering van Karel III van Bourbon (1759-1788) wordt meestal benoemd door historici als het hoogtepunt van de Verlichting in Spanje. Karel III wordt getypeerd als Verlicht despoot, een alleenheerser die de Verlichting van bovenaf oplegde aan zijn volk en land. Door het aanstellen van 'Verlichte' ministers als de graaf van Floridablanca, Pedro Rodríguez de Campomanes, de graaf van Aranda en middels ambtenaren als Gaspar Melchor de Jovellanos en Pablo de Olavide, werden vele progressieve hervormingen doorgevoerd.

Hét standaardwerk over deze periode werd geschreven in 1958 door de Amerikaanse historicus en hispanoloog Richard Herr, *The Eighteenth-Century Revolution in Spain*.² Hierin beschrijft Herr de ontwikkeling van een Verlichting in Spanje met de troonsbestijging van de familie Bourbon in 1700 tot de dood van de Verlichte Spanjaard Gaspar Melchor de Jovellanos in 1808, als Spanje bezet is door het Revolutionaire Frankrijk. Als hoogtepunt van deze periode zag hij de regeerperiode van Karel III en zijn hervormende ministers, een tijd van grote hervormingen en vooruitgang. Herr typeert de genoemde periode als een periode van vooral Verlicht despotisme, maar mede hierom is het een Verlichting zonder veel radicale randjes.

Een van de standaardwerken over de Verlichting in het algemeen, en zeer belangrijk in dit onderzoek, is de trilogie van de Engelse historicus Jonathan Israel, in welk tweede deel *Democratic Enlightenment: Philosophy, Revolution and Human Rights, 1750-1790* uit 2011 een hoofdstuk wordt besteed aan de periode onder Karel III.³ Israel is zeer stellig in zijn overtuiging dat er meerdere stromingen binnen de Verlichting waren, waarvan de Radicale variant van Baruch Spinoza (1632-1677) en zijn volgers met grote afstand de belangrijkste was. Hij is minder onder de indruk van de gematigdere en meer religieuze Verlichtingen, zoals die van de Franse philosophes, en aan die kritische noot ontkomt Spanje niet, een land waar het katholieke geloof sterk geworteld was.⁴

De Duitse theoloog en historicus Ulrich Lehner volgt het idee van Israel van meerdere stromingen binnen de Verlichting en komt met een Katholieke tak van de Verlichting, waarbinnen hij Karel III en zijn ministers plaatst.⁵ Lehner heeft kritiek op Israel, die een kleine tak van de hele beweging (de spinozisten) ziet als de meest belangrijke maar de grote meerderheid van gematigde Verlichtingen wegstopt.⁶ De katholieke Verlichting was een beweging waarin de nieuwe wetenschap

¹ William Bristow, 'Enlightenment', *Stanford Encyclopaedia of Philosophy* <<https://plato.stanford.edu/entries/enlightenment/>> [geraadpleegd op 14-01-2017].

² Richard Herr, *The Eighteenth-Century Revolution in Spain* (Princeton, 1958).

³ Jonathan Israel, *Democratic Enlightenment: Philosophy, Revolution and Human Rights 1750-1790* (Oxford, 2011).

⁴ Israel, *Democratic Enlightenment*, 374-375.

⁵ Ulrich Lehner, *The Catholic Enlightenment* (New York, 2016).

⁶ Lehner, *Catholic Enlightenment*, 6.

en filosofie werden getracht te verbinden met het katholieke geloof, religieus fanatisme, bijgeloof en vooroordelen werden afgekeurd.⁷

Een debat om de Verlichting dat veel wordt genoemd is tolerantie. In hoeverre leefde dit Verlichtingsideaal in het 18e-eeuwse Spanje? Israel stelde dat hier weinig sprake van was. De Amerikaanse historicus Paul Hauben beschreef in 1979 het artikel *The Enlightenment and Minorities: Two Spanish Discussions* de situatie van minderheden in het 'Verlichte' Spanje.⁸ Hij komt hierin tot de conclusie dat de hervormende regering zeker een voor Spanje historisch gezien zeer tolerante houding hadden. Zij was echter zeer ineffectief in het uitvoeren van haar sancties op dit gebied.

Omtrent het thema van tolerantie speelt ook de Spaanse Inquisitie een belangrijke rol in het debat. De Inquisitie was de kerkelijke rechtbank voor ketterij, die tijdens de 18e eeuw nog steeds actief was in Spanje en is niet makkelijk in te passen in het Verlichte discours. De eerdergenoemde Richard Herr beschreef dat er van twee kanten aan het instituut getrokken werd in het conflict tussen Karel III en het Vaticaan om de macht binnen de Spaanse katholieke kerk.⁹ Het instituut werd geleid door de orde van de jezuiten, een beweging die in 1767 werd verbannen door Karel III, onder andere wegens hun ultramontanisme (trouw aan het pausdom).¹⁰

De Spaanse historicus Antonio Alvarez de Morales typeert de beschreven periode in zijn boek *Inquisición e ilustración (1700-1834)* uit 1982 als zeer complex en dubbelzinnig: deze periode van Verlichting was tegelijkertijd de meest actieve periode van de Spaanse Inquisitie.¹¹ Het instituut toonde zijn enorme macht toen een belangrijke Verlichte politicus en hervormer van Karels regering, Pablo de Olavide, in 1776 gearresteerd en in 1778 veroordeeld werd voor ketterij.¹² De Spaanse historicus Juan Pablo Domínguez meent echter dat de Spaanse Inquisitie een staatsinstrument was.¹³ Het instituut was in de 15e eeuw opgericht door het Spaanse koningshuis, niet door het Vaticaan. Het waren de Franse *philosophes* als Montesquieu en Voltaire die in hun aanvallen op de Inquisitie de mythe creëerden dat het een kerkelijk instituut was.

Dan het voorlaatste punt van debat: Waar hield de Spaanse Verlichting op, en was het een succes? Volgens Richard Herr was het hoogtepunt van het Spaanse Verlichte despotisme voorbij na de aanstelling van Manuel Godoy als eerste minister in 1792.¹⁴ Hij liet zijn boek echter eindigen met de dood van de laatste grote Verlichte denker van Spanje, Jovellanos, in 1808. Hij beschreef de tweede helft van de 18e eeuw als een periode van Spaanse eenheid (voor het eerst in de geschiedenis), enorme populariteit van koning Karel III en bovenal een ongekeerde vooruitgang van het land onder Karels bewind.¹⁵

J.H. Brumfitt, Frans professor uit Engeland, noemde het Spaanse project van hervormingen in zijn geschiedenis van de Franse Verlichting uit 1972, een 'heroïsche mislukking'.¹⁶ De praktisch ingestelde ministers hadden veel bereikt in korte tijd. Hun gebrek aan eenheid en onzekerheid van de koning hadden geleid tot het oppakken van Olavide, en dit proces, samen met de Franse Revolutie en de Napoleontische bezetting van Spanje, deden veel van de bereikte hervormingen weer teniet. Ook Ulrich Lehner zag zijn Katholieke Verlichting ten einde komen met de Franse Revolutie.¹⁷

Volgens John Dowling was de neergang van de Spaanse Verlichting al zichtbaar tijdens de

⁷ Ibidem, 7, 9.

⁸ Paul Hauben, 'The Enlightenment and Minorities: Two Spanish Discussions', *The Catholic Historical Review* 65 (1979), 1-19.

⁹ Herr, *Eighteenth-Century Revolution*.

¹⁰ Ibidem, 14.

¹¹ Antonio Alvarez de Morales, *Inquisición e Ilustración (1700-1834)* (Madrid, 1982), 83.

¹² Alvarez de Morales, *Inquisición e Ilustración*, 131.

¹³ Juan Pablo Domínguez, 'A State within the State: The Inquisition in Enlightenment Thought', *History of European Ideas* 42 (2016), 1-13.

¹⁴ Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 436-437.

¹⁵ Ibidem, 435, 436, 438.

¹⁶ J.H. Brumfitt, *The French Enlightenment* (London, 1972), 1926.

¹⁷ Lehner, *Catholic Enlightenment*, 206-218.

laatste jaren van Karel III en brokkelde deze helemaal af na zijn dood.¹⁸ De ideeën van de *ilustrados* van die periode stierven echter nooit helemaal uit, en zouden worden uitgevoerd en tot ware hervorming leiden onder hun opvolgers in de jaren 1830.¹⁹ Een mislukking is het volgens Dowling niet te noemen. Volgens Jonathan Israel, die hierboven al kritisch was op een ‘Spaanse Verlichting’, was het dat wel. De problemen waren zo diep gestructureerd in de Spaanse maatschappij dat het onmogelijk was ze in zulk een korte tijd op te lossen.²⁰ Spanje was diep katholiek, aristocratisch en militair georiënteerd, en dit of de allianties kroon-kerk en kroon-adel zouden eerst afgebroken moeten worden om werkelijk te kunnen hervormen en moderniseren.²¹

Hier komt bij dat Israel botweg stelt dat Karel III en zijn regering helemaal niet te typeren zijn als 'Verlicht'.²² Een handvol hervormers waren volgens hem werkelijk overtuigd van de idealen van de Verlichting, maar de grote meerderheid was vooral absolutistisch, enkel bezig de macht van de koning te vergroten. Er was namelijk helemaal geen sprake van tolerantie, secularisatie of vrijheid van pers en meningsuiting. Opvallend is dat Israel in het vervolg van zijn hoofdstuk over Spanje de hervormingen onder Karel III inconsequent dan toch weer af en toe 'Verlicht' noemt.

Dit onderzoek zal de stelling van Israel gaan toetsen, dat er maar zeer weinigen binnen de regering van Karel III van Spanje werkelijk Verlicht waren. Aan de hand van het gevoerde beleid en teksten achtergelaten door leden van de regering zal worden uitgezocht of Verlichtingsidealen als gelijkheid, tolerantie, vrijheid van geweten, vrijheid van meningsuiting en vrijheid van pers, religieuze vrijheid, en Verlichte karakteristieken hierin voor komen, om achteraf te kunnen vaststellen of deze regering te typeren is als Verlicht of niet. Deze Verlichtingsidealen samengevoegd geven namelijk een goede weerspiegeling van waar de Verlichting voor stond, als enkele kernwaarden van de internationale stroming. Daarnaast zal worden gezocht naar de aanwezigheid van empirisme. Het empirisme stond voor de nieuwe vorm van wetenschap, die sterk samenhangt met de culturele beweging van de Verlichting. Daarom is deze onderzoeksvraag geformuleerd: Hoe Verlicht was de regering van Karel III (1759-1788), en (1) hoe komt dit naar voren in de aanwezigheid van Verlichtingsidealen als vrijheid, gelijkheid, secularisatie, tolerantie, (vrijheid van geweten, vrijheid van meningsuiting en persvrijheid, vrijheid van religie) en het progressieve wetenschappelijke element van empirisme in (i) beleid en geschriften van Karel III, (ii) zijn ministers Floridablanca, Campomanes en (iii) de intellectuelen Jovellanos en Olavide?

Allereerst zal gekeken worden middels secundaire literatuur in hoeverre de Verlichtingsidealen en empirisme terug te vinden zijn in het beleid uitgevoerd door koning Karel III en zijn regering, binnen de gebieden van kerk en staat, Spaanse Inquisitie en censuur, economie en onderwijs en wetenschap. Dit zal het eerste hoofdstuk vormen. Het tweede hoofdstuk zal laten zien hoe dit Verlichtingsideaal en de wetenschappelijke progressie van het empirisme terug te vinden zijn in *Alegacion contra el informe por el reverendo Obispo de Cuenca* uit 1767 en *Instruccion reservada* geschreven door minister José Moñino, graaf van Floridablanca, en in het *Dictamen fiscal de expulsión de los Jesuitas de España* (1767) en het *Tratado de la regalía de amortizacion* (1765) van minister Pedro Rodríguez de Campomanes.²³ Dit waren belangrijke teksten opgesteld door belangrijke ministers in het kabinet van Karel III. Het laatste hoofdstuk voor de conclusie zal de zoektocht naar Verlichting en wetenschappelijke progressie beschrijven in de werken van twee zeer invloedrijke Spaanse intellectuelen uit de periode, middels de operette *El zeloso burlado* (1764) van

¹⁸ John Dowling, 'The Crisis of the Spanish Enlightenment: Capricho 43 and Goya's Second Portrait of Jovellanos', *Eighteenth-Century Studies* 18 (1985), 331-359, hier 332, 339.

¹⁹ Dowling, 'Crisis', 358.

²⁰ Israel, *Democratic Enlightenment*, 379.

²¹ *Ibidem*, 410.

²² *Ibidem*, 374.

²³ José Moñino Redondo, Conde de Floridablanca, *Obras originales del conde de Floridablanca y escritos referentes a su persona*, red. Antonio Ferrer del Rio (Madrid, 1952); Pedro Rodríguez, de Campomanes, *Dictamen fiscal de expulsión de los Jesuitas de España*, red. Jorge Cejudo en Teófanés Egido López (Madrid, 1977); Pedro Rodríguez de Campomanes, *Tratado de la regalía de amortizacion* (Madrid, 1765).

Pablo de Olavide en de brieven geschreven tijdens het bewind van Karel III door Gaspar Melchor de Jovellanos en de lofrede voor dezelfde koning na zijn dood, *Elogio de Carlos III* (1788).²⁴

²⁴ Pablo de Olavide, *El zeloso burlado* (Madrid, 1764); Gaspar Melchor de Jovellanos, *Obras*, red. José Miguel Caso González (Barcelona, 1970); Gaspar Melchor de Jovellanos, *Elogio de Carlos III* (Madrid, 1788).

Hoofdstuk 1: Verlichting in het regeringsbeleid van koning Karel III (1759-1788)

Zoals de historicus J.H. Brumfitt schreef in zijn boek *The French Enlightenment*, was Spanje een uniek geval binnen de Westerse stroming van de Verlichting.²⁵ Het ideeëngoed van de Verlichting verspreidde zich daar niet, zoals in Groot-Brittannië of de Nederlanden, vanuit de bevolking onderop, maar werd van bovenaf via koning Karel III en zijn ministers het volk opgelegd. Karel III wordt getypeerd als vroom katholiek en als Verlicht despoot, een betrokken monarch die volgens Verlichte ideeën de belangen van het volk probeerde te dienen. Onder het bewind van Karel III werden vele sociale en economische hervormingen doorgevoerd.

De hervormers werden in het Spaans ook wel *las luces* genoemd, 'de lichten'.²⁶ De *luces* waren naast Verlicht geïnspireerd ook vroom katholiek. Spanje was in het algemeen ontvankelijk voor Verlichtingsideeën, maar enkel wanneer deze niet in conflict kwamen met het katholieke geloof.²⁷ Volgens romanist John Dowling en historica Laura Rodríguez zouden de hervormingen en politieke, sociale en economische ideeën van de regering van Karel III nog veel invloed hebben op de liberale hervormingen in Spanje tijdens de 19e eeuw.²⁸ De periode past in een langere lijn van hervormingsbewegingen in Spanje.

De Spaanse regering van Karel III zat als volgt in elkaar: de monarch had de absolute macht in handen. Hij had vijf ministers ter beschikking.²⁹ De Minister van Staat was de belangrijkste van deze vijf. De Raad van Castilië was het belangrijkste politieke orgaan onder de koning en bestond uit 29 leden, drie *fiscales* en een president of gouverneur.³⁰ De gouverneur van de Raad van Castilië was na de koning de belangrijkste machthebber van het land.

In dit hoofdstuk zal gekeken worden hoe het regeringsbeleid zich ontwikkelde ten aanzien van de kerk, de Spaanse Inquisitie en censuur, economie en onderwijs en wetenschap. Aan de hand hiervan zal uiteindelijk worden vastgesteld of dit regeringsbeleid onder Karel III te karakteriseren is als 'Verlicht' binnen de kaders die ik eerder hiervoor heb uiteengezet: secularisatie, vrijheid, gelijkheid en tolerantie en de progressie van de moderne empirische wetenschap.

Staat en kerk

De Verlichtingsfilosofie werd niet gewaardeerd door de katholieke kerk. In katholieke landen waar een Verlichte despoot of absolutist aan de macht was, kwamen kerk en staat regelmatig in conflict gedurende de 18e eeuw.³¹ Dit kwam doordat zowel kerk als vorst invloed aan het winnen waren net voor maar ook tijdens deze periode en zij kwamen vaker in elkaars vaarwater terecht. Ook Karels regering kwam meerdere malen in conflict met het pausdom in Rome, in een strijd om de macht binnen de Spaanse katholieke kerk. Karel III voerde een politiek van regalisme: een doctrine die inhield dat de soeverein ook de suprematie heeft binnen de kerk. Volgens historicus Richard Herr vonden deze conflicten plaats om twee redenen: ten eerste was de kerk in de 18e eeuw sterker en invloedrijker dan ooit te voren.³² Ten tweede ging het Verlicht denken in tegen de structuur en het denken van de katholieke kerk.

Het eerste grote conflict vond plaats toen paus Clemens XIII in 1761 een catechismus

²⁵ Brumfitt, *The French Enlightenment*, 25.

²⁶ Hauben, 'Enlightenment and Minorities', 5.

²⁷ Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 84.

²⁸ Ibidem, 358.

²⁹ Laura Rodríguez, *Reforma e ilustracion en la España del siglo XVII: Pedro R. Campomanes* (Madrid, 1975), 66.

³⁰ Rodríguez, *Campomanes*, 67, 68.

³¹ Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 8.

³² Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 8, 12.

uitbracht, waarin hij de onschendbaarheid van de paus benadrukte.³³ Karel III verbood de publicatie hiervan. Toen de Spaanse Inquisiteur-Generaal het toch uitbracht, werd deze verbannen naar een klooster, totdat hij zijn excuses zou aanbieden. Vanaf toen voor korte tijd, en vanaf 1768 definitief, zou koninklijke goedkeuring nodig zijn voor de publicatie van pauselijke bullen in Spanje.

Toen er in 1766 rellen uitbraken in heel Spanje wegens stijgende voedselprijzen, werd de geestelijke orde van de jezuïeten door Karel hiervoor verantwoordelijk gehouden.³⁴ In recente studies komt naar voren dat er inderdaad jezuïeten aanwezig waren tussen de oproerkraaiers.³⁵ De Spaanse monarch en de Sociëteit van Jezus, de officiële naam van de orde, hadden al langer geen goede verhouding.³⁶ Op 27 februari 1767 werden de jezuïeten verbannen uit Spanje.³⁷ Al het bezit van de orde werd in beslag genomen door de kroon.

De afkeer van Karel III tegen de orde der jezuïeten had meerdere oorzaken. Ten eerste werd er vermoed dat ze van doen hadden met het eerder genoemde conflict om het pauselijke catechismus van 1761. Ten tweede waren ze betrokken bij veel conflicten binnen de katholieke kerk en veroorzaakten ze veel onrust. Ten derde maakten veel jezuïeten misbruik van de macht die ze hadden binnen het onderwijssysteem voor het voortrekken en profiteren van de adel. Ten slotte werden hun loyaliteit en gehoorzaamheid in de koloniën in twijfel getrokken, mede wegens hun sterke loyaliteit aan de paus.³⁸ Bovendien was Spanje zeker niet de eerste die de orde zou verbannen: zowel buurland Portugal (in 1759) als Frankrijk (in 1764) hadden de monniken al het land uitgestuurd.³⁹

Karel III wilde de Spaanse katholieke kerk hervormen samen met een beweging van progressieve katholieken, die door de jezuïeten 'jansenisten' werden genoemd.⁴⁰ Deze 'jansenisten' hadden weinig van doen met de religieuze en politieke beweging met dezelfde naam in Frankrijk en de Nederlanden. De hervormingsgezinde 'jansenisten' in Spanje wilden terug naar een primitieve katholieke kerk van de eerste eeuwen na Christus, waarin welvaart nog geen normaal gegeven was onder de geestelijkheid, evenmin hun enorme aantal en improductiviteit.⁴¹ Bijgeloof en aalmoezen zouden moeten worden teruggedrongen, evenals barokke extravagantie binnen de kerk.⁴² Innerlijke vroomheid zou verder moeten worden bevorderd. Geïnspireerd door het Franse Gallicanisme wilde Karel III van de Spaanse katholieke kerk een onafhankelijke, koninklijke katholieke kerk maken, door als bisschoppen en aartsbisschoppen enkel regalisten aan te stellen.⁴³

Was het religieuze beleid van koning Karel III van Spanje Verlicht te noemen? De regering was wel, net zoals de meerderheid van de grote Verlichtingsdenkers, kritisch op de katholieke kerk, het pausdom en de geestelijkheid. Historicus Juan Pablo Domínguez stelt dat de Verlichtingsdenkers het over het algemeen toejuichten dat de staat meer kerkelijke macht overnam van het pausdom.⁴⁴ Toleranter was de Spaanse katholieke kerk echter niet. Er is geen spoor van meer religieuze vrijheid in het Spanje van Karel III of in de ideologie van de Spaanse jansenisten. Waarschijnlijker is dat Karel III zijn koninkrijk meer wilde centraliseren door de religieuze macht in handen te krijgen. Dit heeft veel trekken van het Verlicht absolutisme.

³³ Ibidem, 19.

³⁴ Ibidem, 22.

³⁵ Lehner, *Catholic Enlightenment*, 36; Israel, *Democratic Enlightenment*, 384.

³⁶ Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 14.

³⁷ Israel, *Democratic Enlightenment*, 385.

³⁸ Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 19-20.

³⁹ Ibidem, 22.

⁴⁰ Ibidem, 14, 17, 33.

⁴¹ Rodríguez, *Campomanes*, 49.

⁴² Andrea Smidt, 'Josep Climent i Avinent (1706-1781): Enlightened Catholic, Civic Humanist, Seditious', in: Jeffrey Burson en Ulrich Lehner (red.), *Enlightenment and Catholicism in Europe: A Transnational History* (Notre Dame, Indiana, 2014), 327-349, alhier 330

⁴³ Smidt, 'Josep Climent i Avinent', 331, 344.

⁴⁴ Domínguez, 'Inquisition in Enlightenment Thought'.

De Inquisitie en censuur

De Spaanse Inquisitie was een instituut opgericht door en officieel onder leiding staand van het Spaanse koningshuis. Het stond echter niet altijd helemaal vast aan wie de Inquisitie in werkelijkheid loyaal was: Karel III vond het instituut te trouw aan Rome.⁴⁵ Getracht werd het instituut meer onder controle te krijgen, en dit lukte door in 1768 een belangrijke stem te krijgen over de index van verboden boeken van de Inquisitie en middels het koninklijke bevel van 1770 het zich enkel te bemoeien met ketterijen en religieuze afvalligheid.⁴⁶ Campomanes noemde de het beleid van de Inquisitie in een interne brief willekeurig en stelde dat het de paus en de kroon tegen elkaar zou uitspelen.⁴⁷ Toen de Inquisiteur-generaal hierachter kwam, stuurde hij een boze brief naar de koning, maar deze beschermde zijn minister tegen vervolging.

De Inquisitie sloeg echter terug, na het jarenlang beperken van haar invloed en prestige.⁴⁸ Een ideaal slachtoffer werd gevonden in Pablo de Olavide, *asisente* (een soort burgemeester) van Sevilla en *intendente* van Andalusië. In 1776 werd hij gearresteerd wegens het ontkennen van wonderen, het trachten religieuze processies te begrenzen, monniken 'onwetenden' te noemen en het stellen dat de kerk ondergeschikt aan de seculiere macht zou moeten zijn.⁴⁹ Hij zou zijn misleid van het geloof, mede door regelmatige correspondentie met Rousseau en Voltaire.⁵⁰ In 1778 werd hij terechtgesteld en veroordeeld tot het in beslag nemen van al zijn bezit, levenslange verbanning uit Madrid, Sevilla, de Sierra Morena en Lima en hij moest voor 8 jaar heropvoeding naar een klooster. Het proces was van te voren goedgekeurd door Karel III. Achteraf gaf een van de aanwezigen zichzelf aan en bekende onder anderen Spinoza, Voltaire en Rousseau te hebben gelezen.⁵¹ Daarbij gaf hij ook de namen van andere hoogwaardigheidsbekleders, waaronder Campomanes en Floridablanca. Enkele Spaanse hervormers werden daarna vervolgd door het instituut, maar niemand aan de top van de regering.⁵²

De Inquisitie en de regering werkten vaak samen op het gebied van censuur.⁵³ Alles wat geïnterpreteerd kon worden als schadelijk voor kroon of kerk stond op de zwarte lijst, zoals de *Encyclopedie* en het werk van Voltaire en Rousseau, maar deze bleek niet altijd even bindend.⁵⁴ Voltaires *Histoire de Charles XII* (1731) werd bijvoorbeeld goedgekeurd voor de verkoop door de Raad van Castilië.⁵⁵ Ook zijn toneelstukken werden gewoon opgevoerd in Spaanse theaters, hoewel de auteur bijna nooit bij naam genoemd werd.⁵⁶

Opvallend is dat een aantal belangrijke personen in het regime van Karel III zelf goed contact onderhielden met Verlichte auteurs van de zwarte lijst. Zo was de graaf van Aranda, president van de Raad van Castilië (1766-1773) en daarna tot 1787 Spaans ambassadeur in Frankrijk, bevriend met Voltaire, Diderot en d'Alembert.⁵⁷ Pablo de Olavide correspondeerde met Rousseau en Voltaire en was bevriend met Diderot, d'Alembert en Holbach.⁵⁸ Van de ministers Campomanes en Floridablanca is er niet zulk een contact of correspondentie bekend, maar via hun collega's vormden zij indirect wel onderdeel van een groter netwerk van Verlichte denkers en magistraten.

De jaren 1780 waren een hoogtijperiode voor de Spaanse pers, die ondanks de censuur

⁴⁵ Francisco Lafarga, *Voltaire en España* (Barcelona, 1982), 217.

⁴⁶ Rodríguez, *Campomanes*, 53.

⁴⁷ Ibidem, 101.

⁴⁸ Israel, *Democratic Enlightenment*, 392.

⁴⁹ Ibidem, 392.

⁵⁰ Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 210.

⁵¹ Israel, *Democratic Enlightenment*, 393.

⁵² Ibidem, 400.

⁵³ Alvarez de Morales, *Inquisición e Ilustración*, 84.

⁵⁴ Ibidem, 43, 58, 63, 66-67.

⁵⁵ Ibidem, 66-67.

⁵⁶ Ibidem, 67.

⁵⁷ Ibidem, 75.

⁵⁸ Ibidem, 74, 78.

Verlichte artikelen konden plaatsen.⁵⁹ In deze periode werden er een groot aantal kranten uitgebracht, die veel kritiek toonden op de bestaande Spaanse structuren, ideeën en tradities. Deze kritiek richtte zich nooit direct op het koningshuis of de katholieke kerk en was tevens enkel mogelijk doordat de Inquisitie toendertijd langzaam was in het opleggen van de censuur. Na de Franse Revolutie nam de censuur, uit angst voor verspreiding van de Revolutie, enorm toe en kwam een einde aan deze bloeiperiode.

De krant *Espíritu de los mejores diarios que se publican en Europa* (looptijd 1787-1791) bijvoorbeeld steunde het Spaanse koningshuis en het katholieke geloof, werd beschermd door Floridablanca, maar stond ook open voor Verlichting. Het publiceerde vooral vertaalde buitenlandse artikelen. De krant was in het algemeen vol lof over de toneelstukken van Voltaire, die rechtvaardigheid, menselijkheid en tolerantie propageerden. Het tijdschrift opende publiek debat over religieuze tolerantie in Spanje en plaatste zowel positieve als kritische artikelen over dit thema.

Op het gebied van Inquisitie en censuur is Karel's regering deels Verlicht, deels niet-Verlicht te noemen. Door toenemende kritiek vanuit de regering lijkt haar visie hierop te passen binnen de Verlichte tijdsgeest. Toch kreeg de Inquisitie koninklijke goedkeuring voor de arrestatie en terechtstelling van Pablo de Olavide, en liet het het instituut haar prestige weer vergroten. Tolerantie en vrijheid van meningsuiting werden vrij willekeurig gehandhaafd in het Spanje van Karel III, ondanks de aanwezigheid van toneelstukken van Voltaire en een vrij Verlichte pers.

Economische hervormingen en onderwijs

Naast de kerk zou ook de Spaanse economie grondig worden hervormd onder Karel III. Zijn minister van financiën Campomanes zag de economie als instrument voor de progressie van het publieke geluk en de restauratie van Spanje als grootmacht.⁶⁰ Hij veronderstelde dat de Spaanse economie het zwaar had maar dat er veel ruimte voor innovatie was wegens technologische vooruitgang. Men ging de strijd aan met vastgeroeste tradities. De welvaart van het volk zou aan de basis staan van de welvaart van de staat, en niet de hoeveelheid edelmetalen in bezit.⁶¹ De productie van landbouw en industrie moest omhoog en de algemene mentaliteit moest veranderen.⁶² De macht van de landelijke oligarchie werd ingeperkt ten bate van de kleine boeren.⁶³ De bedelarij werd aangepakt: Vanaf 1765 werd het geven van aalmoezen zoveel mogelijk tegengegaan, werden bedelaars die in staat waren te werken naar de marine gestuurd, en arme kinderen naar tehuizen, waar ze een vak zou worden bijgebracht.⁶⁴ Industrie werd gestimuleerd door handelsbarrières zoveel mogelijk te verwijderen, zoals het monopolie van de haven van Cadíz met de Nieuwe Wereld en gilden werden geopend voor edelmannen.⁶⁵ Publieke functies moesten worden opengesteld voor alle klassen.⁶⁶

Het meest interessante project was misschien wel het stichten van de *nuevas poblaciones* in de Sierra Morena, een experiment geleid door Olavide, onder toezicht van Campomanes.⁶⁷ In het zuiden van Spanje liet men kolonisten, vooral vanuit Duitsland, dorpjes opbouwen. Ze kregen grond, huizen, gereedschap en vee van de staat, en hen werd verboden dit te verdelen of hier een hypotheek op te zetten, of religieuze orden toe te laten, behalve parochies. Tot aan Olavide's arrestatie in 1776 bleek het project een groot succes en floreerden de kolonies.⁶⁸

⁵⁹ Juan Pablo Domínguez, 'El debate sobre la tolerancia religiosa en el Espíritu de los mejores diarios (1787-1791)', *Bulletin of Spanish Studies* 91 (2014), 505-524.

⁶⁰ Rodríguez, *Campomanes*, 104.

⁶¹ *Ibidem*, 105.

⁶² Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 47; Rodríguez, *Campomanes*, 42.

⁶³ Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 113.

⁶⁴ Rodríguez, *Campomanes*, 109.

⁶⁵ *Ibidem*, 122, 131-132; Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 125-126.

⁶⁶ Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 51-52.

⁶⁷ Rodríguez, *Campomanes*, 41, 42.

⁶⁸ Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 116.

Een van de instrumenten voor de vooruitgang van de economie was het onderwijs. De verbanning van de jezuïeten, die veel van het onderwijs normaliter organiseerden, liet een vacuüm achter, waar dankbaar gebruik van werd gemaakt door de regering.⁶⁹ Nieuwe wetenschappen als wiskunde en natuurkunde namen steeds meer de curricula over van de scholastiek, de middeleeuwse filosofie en theologie.⁷⁰ Daarnaast werden steeds meer geestelijken door leken vervangen als docenten. Olavide schonk als *asistente* van Sevilla in 1769 de gebouwen van de net verbannen jezuïeten aan de lokale universiteit en hervormde tegelijkertijd het gehele curriculum.⁷¹ Daarop werd door de regering in 1770 alle andere universiteiten bevolen nieuwe curricula op te tekenen, met wiskunde, natuurkunde en experimentele natuurkunde.⁷² De universiteiten volgden het bevel op door hun literatuur te vervangen door dat van moderne wetenschappers.⁷³ Daarbuiten gingen ze vooral op de oude weg door. De *colegios Mayores*, instituten voor armere studenten, werden door de regering aangepakt.⁷⁴ Geleid door de jezuïeten waren deze veranderd in plekken waar feestende studenten van goede komaf in afwachting waren van hun toekomstige hoge posities.⁷⁵ Er werd besloten de *Colegios* weer terug te brengen naar hun oorspronkelijke functie, maar al snel vielen de instituten weer terug in hun oude gewoonten.

In 1765 werd de *Sociedad Vascongada de Amigos del País* gesticht in het Baskische Vergara, dat uiteindelijk uit zou groeien tot een gemeenschap met 84 vestigingen over heel Spanje in 1804.⁷⁶ Deze *Amigos del País* waren er voor de progressie van landbouw, handel en industrie, er werd buitenlandse literatuur vertaald en verspreid en er werden wiskunde en beroepen gedoceerd, allemaal met zulk een succes, dat de koning er officieel zijn naam aan verbond in 1771.⁷⁷ Iedereen was er welkom, vanaf 1786 ook vrouwen.⁷⁸

Op het gebied van economische hervormingen en onderwijs is het beleid van de regering van Karel III zeker Verlicht te noemen. De economie werd hervormd op basis van nieuwe wetenschap, technologische vooruitgang en het afbreken van oude tradities, gewoonten en monopolies. Ook het onderwijs werd aangepast aan de vooruitgang van wetenschap en de filosofie. Tolerantie en gelijkwaardigheid van burgers kwam steeds meer naar voren in zowel de economie als het onderwijs. Toch werd in het onderwijs nog op grote schaal op de oude weg voortgezet. Het bewind van Karel III was een periode van ongekende economische en educatieve vooruitgang.⁷⁹

Concluderend komen er beleidsmatig vooral Verlichtingswaarden naar voren op het gebied van economie en onderwijs, middels het stimuleren van de moderne wetenschap en filosofie en waarden als tolerantie en gelijkheid. Met betrekking tot staat en kerk voerde de regering vooral een politiek van centralisatie, ook al deelt het de kritiek met Verlichtingsdenkers op het instituut van de katholieke kerk. Ten aanzien van Inquisitie en censuur was het beleid niet echt Verlicht te noemen, ondanks dat er een enigszins Verlicht georiënteerde pers kon ontstaan. Al met al was Karels beleid deels Verlicht, deels niet.

⁶⁹ Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 24.

⁷⁰ Ibidem, 163.

⁷¹ Ibidem, 164.

⁷² Ibidem, 165.

⁷³ Rodríguez, *Campomanes*, 55.

⁷⁴ Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 25.

⁷⁵ Rodríguez, *Campomanes*, 57-58.

⁷⁶ Ibidem, 43, 120.

⁷⁷ Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 155.

⁷⁸ Ibidem, 158-159.

⁷⁹ Ibidem, 438; Israel, *Democratic Enlightenment*, 377.

Hoofdstuk 2: Verlichting in de teksten van ministers Campomanes en Floridablanca

Twee van de belangrijkste uitvoerders onder Karel III waren Pedro Rodríguez de Campomanes y Pérez (1723-1802) en José Moñino y Redondo (1728-1808), vanaf 1763 bekend als de graaf van Floridablanca.⁸⁰ Campomanes was voor lange tijd actief als minister van Financiën (1760-1786), *fiscal* van de Raad van Castilië en als president van de zelfde Raad (1786-1791).⁸¹ Floridablanca was de eerste minister van 1777 tot 1792.⁸² In dit hoofdstuk zal hun rol in de hervormingen onder Karel III kort worden uiteengezet en zullen vier teksten van hun hand worden onderzocht op de aanwezigheid van Verlichtingswaarden als vrijheid, gelijkheid en tolerantie en de nieuwe empirische wetenschap. Van Campomanes zijn dit *Tratado de la regalía de amortización* uit 1765 en *Dictamen fiscal de expulsión de los Jesuitas de España* uit 1767.⁸³ Beide teksten zijn kritisch op de katholieke kerk, en karakteriseren zo een van de facetten van de Spaanse Verlichting: het *Tratado* op het beleid van de kerk dat het onbeperkt onroerend goed kan verzamelen; het *Dictamen fiscal* toont de (Verlichte) argumenten achter de verbanning van de jezuiten in 1767. Daarna zullen Floridablanca's *Alegación contra el informe por el reverendo Obispo de Cuenca* uit 1767 en zijn *Instrucción reservada* uit 1787 volgen.⁸⁴ Ook het *Alegación* is kritisch op het beleid van de katholieke kerk. Het *Instrucción reservada* is een samenvatting van de doelstellingen van de Spaanse regering onder Floridablanca, en karakteriseert zo het beleid van de Spaanse Verlichting en de visies hierachter.

Campomanes

Pedro Rodríguez de Campomanes y Pérez werd in 1723 geboren in een klein dorpje in Asturias, een streek in het noorden van Spanje.⁸⁵ Hij kwam uit een arme adellijke familie en toonde op jonge leeftijd al een uitzonderlijke intelligentie. Naast politicus was hij ook actief als advocaat, historicus, econoom en taalkundige. Vanaf de jaren 1750 was hij al een bekende in de intellectuele kringen van het hof, waarna hij in 1755 assessor van de koninklijke post werd.⁸⁶ In 1760 werd hij benoemd tot minister van Financiën, twee jaar later tot *fiscal* van de Raad van Castilië.⁸⁷ Hij toonde zich een fervent hervormer en zeer actief auteur. Het plan voor de *Nuevas Poblaciones* in de Sierra Morena kwam van hem, daarnaast was hij een groot stimulator van de Amigos del País, de landbouw en industrie werden onder hem hervormd en hij droeg de verantwoordelijkheid voor het openstellen van alle Spaanse havens voor handel met de Amerikaanse kolonies.⁸⁸ De titel 'graaf van Campomanes' kreeg hij van koning Karel III in 1780, als dank voor zijn succesvolle beleid tegen de

⁸⁰ Rodríguez, *Campomanes*, 62.

⁸¹ Ibidem, 133.

⁸² Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 264.

⁸³ Pedro Rodríguez de Campomanes, *Tratado de la regalía de amortización* (Madrid, 1765); Pedro Rodríguez de Campomanes, *Dictamen fiscal de expulsión de los Jesuitas de España*, red. Jorge Cejudo en Teófanos Egido López (Madrid, 1977).

⁸⁴ José Moñino y Redondo, *Alegación del fiscal don José Moñino contra el Informe elevado á su majestad por el reverendo Obispo de Cuenca, en 23 de Mayo*, in: José Moñino y Redondo, conde de Floridablanca, *Obras originales del conde de Floridablanca y escritos referentes a su persona*, red. Antonio Ferrer del Río (Madrid, 1952), 3-41; José Moñino y Redondo, conde de Floridablanca, *Instrucción reservada que la Junta de Estado, creada formalmente por mi decreto de este día, 8 de Julio de 1787, deberá observar en todos los puntos y ramos encargados á su conocimiento y examen*, in: José Moñino y Redondo, conde de Floridablanca, *Obras originales del conde de Floridablanca y escritos referentes a su persona*, red. Antonio Ferrer del Río (Madrid, 1952), 213-272.

⁸⁵ Rodríguez, *Campomanes*, 76.

⁸⁶ Ibidem, 84, 85.

⁸⁷ Ibidem, 90.

⁸⁸ Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 116, 125-126, 155; Rodríguez, *Campomanes*, 40-41, 117, 122, 131-132.

landbouwcrisis.⁸⁹ In 1783 werd hij benoemd tot president van de Raad van Castilië, de hoogste functie in Spanje onder de koning.⁹⁰ In 1791 werd hij onder koning Karel IV ontheven uit deze functie, vanwege een 'slechte gezondheid'.⁹¹ Hierna bleef Campomanes politiek op de achtergrond tot zijn dood in 1802.

Tratado de la regalía de amortización (1765) en Dictamen fiscal de expulsión de los Jesuitas de España (1767)

Het *Tratado de la regalía de amortización*, geschreven door Campomanes als fiscal in 1765, is een traktaat tegen het onbeperkt in bezit nemen van wereldlijk bezit door de kerk, en een van de vele voorbeelden van de regalistische politiek van de regering van Karel III. In het traktaat komen nog weinig Verlichtingsidealen naar voren, buiten dat de auteur de term een aantal keer noemt. Het beste voorbeeld in positieve zin, is wanneer hij stelt dat 'de verlichting andere landen doet bloeien'.⁹² Met 'verlichting' doelt hij hier op herzieningen op het beleid van het in bezit nemen van vastgoed door de kerk. Campomanes verlangt dat de regering wetten opstelt die vastgoed in handen van het volk, en uit handen van de kerk houdt.⁹³ Ten slotte heeft hij het over het 'publieke geluk' als een van de doelen die een Verlicht despoot nastreeft.⁹⁴

Het *Dictamen fiscal de expulsión de los Jesuitas de España* is een officieel advies geschreven door Campomanes als fiscal aan koning Karel III omtrent de verbanning van de orde der jezuïeten na de voedselrellen van 1766.⁹⁵ Het document is een aanval op de Sociëteit van Jezus en bevat een hoop ideeën geïnspireerd door de Verlichting.

Dit begint wanneer Campomanes het op kritische wijze heeft over de blinde gehoorzaamheid die individuele jezuïeten zouden moeten hebben aan hun superieuren.⁹⁶ De onafhankelijke rede van het zelfdenkende individu wordt hierdoor overheerst; terwijl dit het fundament van het Verlichtingsdenken is. De orde berooft haar leden van hun vrijheid.⁹⁷ Om dit punt nog aan te zetten refereert hij aan een filosoof die met zijn theorieën aan de basis van de Verlichting stond: René Descartes en zijn *cogito ergo sum*-theorie. 'Het is hen nog niet toegestaan te denken dat ze begrip hebben en denkende wezens zijn, zoals Descartes zei, om hieruit hun bestaan af te leiden. Het zijn louter machines die, zonder kopie, niet vertraagd door het minste signaal van walging, het op louter impuls van hun superieur(en) af moeten staan aan het systeem van hun leiding.'⁹⁸

Het document bevat een paragraaf getiteld *Het verzet tegen de verlichte regering*.⁹⁹ Campomanes heeft het daarnaast over 'Verlichte ministers'.¹⁰⁰ Dit bedoelt hij als kwaliteit in positieve zin, en hij klaagt dat de jezuïeten deze personen als ketteren neerzetten. Daarnaast is een kwaliteit van deze 'Verlichte' ministers minder bijgelovig te zijn. Dit kan worden geïnterpreteerd als een van de kenmerken van de Verlichting: de strijd tegen bijgeloof. Campomanes beschuldigt de orde voort te komen uit een verderfelijker soort bijgeloof, en zet ze af tegen 'de onpartijdige en Verlichte mensen'.¹⁰¹ Dit gaat zo ver dat Campomanes stelt dat de jezuïeten zoveel mogelijk zouden proberen Verlichte

⁸⁹ Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 118.

⁹⁰ Rodríguez, *Campomanes*, 133.

⁹¹ Ibidem, 134.

⁹² Campomanes, *Regalía de amortización*, 394. '... la ilustración, que hace prosperar á otros países...'. Eigen vertaling.

⁹³ Ibidem, 427.

⁹⁴ Ibidem, 207. '...la felicidad pública...'. Eigen vertaling.

⁹⁵ Campomanes, *Dictamen fiscal*.

⁹⁶ Campomanes, *Dictamen fiscal*, 70.

⁹⁷ Ibidem, 87.

⁹⁸ 'Aún no les es lícito pensar que tienen entendimiento y son entes cogitantes, como decía Descartes, para deducir su existencia. Son meras máquinas que, sin réplica, tardanza ni la menor señal de repugnancia, deben ceder al mero impulso del superior y los superiores al sistema de su gobierno.' Eigen vertaling.

⁹⁹ Ibidem, 77-83. *La oposición al gobierno ilustrado*. Eigen vertaling.

¹⁰⁰ Ibidem, 77. 'Los ministros más ilustrados'. Eigen vertaling.

¹⁰¹ Ibidem, 80. 'las gentes imparciales y ilustradas'. Eigen vertaling.

magistraten uit de regering te houden, en waar mogelijk, te laten vervolgen.

De fiscal schrijft dat de jezuiten ingaan tegen de 'algemene wil'.¹⁰² Dit is een term die direct van Verlichtingsfilosoof Jean-Jacques Rousseau afkomt. De algemene wil is wat het volk zou willen dat gedaan zou worden, als het unaniem en perfect geïnformeerd het algemene goed na zou streven. Het toont aan dat minister Campomanes Rousseau had gelezen én zich hierdoor liet inspireren, zonder de auteur bij naam te noemen.

Ten slotte zouden de jezuiten schuldig zijn aan de achteruitgang van het onderwijs aan de universiteit van Salamanca, door zich te verzetten tegen de onderwijshervormingen en vast te houden aan de scholastiek.¹⁰³ Hierin is Campomanes vrij dubbelzinnig in dit werk, omdat hij eerder de kritiek heeft dat de jezuiten zich in Salamanca en Cervera zouden verzetten tegen de leer van Thomas van Aquino en Augustinus, terwijl dat twee roergangers zijn van de scholastiek.¹⁰⁴ Hij is nog eens paradoxaal als hij het over 'censores ilustrados', verlichte censuurplaatsers, heeft.¹⁰⁵ Censuur gaat juist in tegen de persvrijheid, een van de waarden van de Verlichting. Dit laat echter wel de dubbelzinnigheid van de beweging van Verlichting zien: ideeën konden ver uiteenlopend en zelfs tegenstrijdig zijn.

Het is te concluderen dat het *Dictamen fiscal* te typeren is als 'Verlicht'. Het volgt de Verlichtingsidealen van onafhankelijk denken, vrijheid, (wetenschappelijke) progressie, is kritisch op bijgeloof en refereert, direct of indirect, aan Verlichtingsauteurs als Descartes en Rousseau.

Floridablanca

José Moñino y Redondo werd geboren in 1728 in Murcia als zoon van een notaris en studeerde rechten in Salamanca.¹⁰⁶ Toenmalig eerste minister Esquilache droeg hem voor als fiscal in de Raad van Castilië in 1766. Vanaf 1772 tot 1776 was hij Spaans ambassadeur in Rome. Wegens zijn werk voor afschaffing van de Sociëteit van Jezus aan het pauselijk hof werd hij door Karel III in 1773 benoemd tot graaf van Floridablanca. Daaropvolgend benoemde Karel hem in 1776 tot eerste minister van Spanje. Net als Campomanes toonde hij zich een groot hervormer.¹⁰⁷ Floridablanca was verantwoordelijk voor de oprichting van de Junta de Estado in 1787, een politiek adviesorgaan bestaande uit de koning en de ministers.¹⁰⁸ Hierbij schreef hij de *Instrucción reservada*. Na de dood van Karel III in 1788 en de uitbraak van de Franse Revolutie in het jaar daarna bleef Floridablanca aan als eerste minister, maar begon juist een anti-Verlichtingspolitiek te voeren uit angst voor verspreiding van de Revolutie naar Spanje.¹⁰⁹ In 1792 werd hij afgezet door Karel IV en hetzelfde jaar opgepakt en opgesloten met de beschuldiging van machtsmisbruik.¹¹⁰ Na de val van zijn politieke vijand, de graaf van Aranda, werd hij weer vrijgelaten in 1794.¹¹¹ Hij trok zich terug naar zijn geboortegrond in Murcia en zou uiteindelijk sterven in 1808.

Alegacion del fiscal don José Moñino contra el informe elevado á su majestad por el reverendo Obispo de Cuenca, en 23 de Mayo (1767)

Deze tekst is een officieel antwoord op een brief van de bisschop van Cuenca aan het koninklijk hof, waarin de bisschop klaagde dat de kerkelijke hervormingen van het hof van Karel III

¹⁰² Ibidem, 81. Eigen vertaling.

¹⁰³ Ibidem, 168.

¹⁰⁴ Ibidem, 75.

¹⁰⁵ Ibidem, 174.

¹⁰⁶ Rodríguez, *Campomanes*, 62.

¹⁰⁷ Ibidem, 39; Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 33, 34.

¹⁰⁸ Rodríguez, *Campomanes*, 67.

¹⁰⁹ Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 240.

¹¹⁰ Ibidem, 264, 266.

¹¹¹ Ibidem, 322.

het land aan de afgrond zouden brengen.¹¹² José Moñino antwoordde de bisschop namens het hof, nog in functie als fiscal van de Raad van Castilië. Toendertijd had hij de titel 'graaf van Floridablanca' nog niet gekregen, daarom zal hij vanaf hier worden aangeduid met 'Moñino'. Het doel van de brief is de regalistische hervormingen van het koninklijke hof te verantwoorden tegenover een tegenstander en af en toe schijnt in deze argumentaties een Verlicht, of in ieder geval door de Verlichting geïnspireerd, wereldbeeld door.

Zo worden waarden als rechtvaardigheid en gelijkheid specifiek genoemd door de latere Floridablanca.¹¹³ Hij pleit in het stuk voor gelijkwaardige behandeling van kerk en geestelijkheid met de rest van de samenleving, iets wat tot dan toe niet heel gebruikelijk was. Dit is opvallend, want het blijkt dat de adel, geestelijkheid en de kerkelijke gemeenschap op veel gebieden vrijgesteld zijn van het betalen van belasting.¹¹⁴ Moñino klaagt later nogmaals over de bestaande ongelijkheid van geestelijken en leken: geestelijken blijken onevenredig veel rente te verdienen op onroerend goed, in vergelijking met leken.¹¹⁵

Moñino toont zijn kennis van Locke en Rousseau: 'Het maatschappelijk verbond, op welke manier de republieken en monarchiën zonder twijfel zich hebben gevormd, gaf aan het leidende lid, leider of soeverein het recht de onderdanen of inferieure leden van het verbond goederen te verschaffen en hierop te belasten, in het geval van noodzakelijkheid of publieke bruikbaarheid.'¹¹⁶ Het 'maatschappelijk verbond' waar hij het over heeft, verwijst naar het sociaal contract van de Verlichtingsfilosofen Thomas Hobbe, John Locke en Jean-Jacques Rousseau, waarin het volk een verbond aangaat met een soeverein om zichzelf te kunnen beschermen.

Ook komt de typering van een Verlicht despoot in deze brief naar voren. Zo wordt op de eerste pagina al gesteld dat '...zijne majesteit voor de veiligheid van zijn geweten, de meest succesvolle regering van zijn koninkrijken en het grootst mogelijke geluk van zijn vazallen wil, zowel geestelijk als seculier.'¹¹⁷ In een citaat van Karel III in de tekst komt dit nogmaals naar voren: 'Ik verzeker jullie dat alle tegenslagen van de wereld die me kunnen gebeuren minder pijnlijk voor mijn hart zullen zijn dan het ongeluk van mijn vazallen, die God me heeft toevertrouwd, van wie ik hou zoals van mijn eigen kinderen, en niets doet me meer smachtend verlangen dan hun welzijn, opluchting en troost.'¹¹⁸ De koning werkt aldus in dienst van het welzijn van zijn volk.

Ten slotte blijkt dat de scheiding der machten niet gepropageerd wordt door Moñino. Zo wordt gesteld dat de wereldlijk heerser de 'rechtmatige rechter' is over de rechten en wetten van het volk.¹¹⁹ Ook de scheiding van kerk en staat staat Moñino niet voor: 'De geestelijke rechters kunnen en moeten gebruik maken van de hulp van justitie, volgens de wet van het koninkrijk.'¹²⁰

Deze tekst is te typeren als Spaans Verlicht. Het toont de Verlichtingswaarden van rechtvaardigheid en gelijkheid, inspiratie van Hobbes, Locke en Rousseau en bevat de karakterschets van een Verlichte despoot. Wel gaat het in tegen de scheiding der machten van Montesquieu.

¹¹² Isidro de Carvajal y Lancaster, *Carta del reverendo Obispo de Cuenca al confesor real, fray Joaquin Eleto*, in: José Moñino y Redondo, conde de Floridablanca, *Obras originales del conde de Floridablanca y escritos referentes a su persona*, red. Antonio Ferrer del Rio (Madrid, 1952), 1-2.

¹¹³ Moñino, *Alegacion del fiscal*, 14.

¹¹⁴ Ibidem, 15.

¹¹⁵ Ibidem, 28.

¹¹⁶ Ibidem, 29. 'El pacto de sociedad, con que sin duda se formaron las repúblicas y monarquías, dió á el socio director, jefe ó soberano del Estado, la facultad de disponer y gravar los bienes de los súbditos ó socios inferiores, en los casos de necesidad ó utilidad pública'. Eigen vertaling.

¹¹⁷ Ibidem, 3. '... quiere su majestad, para la mayor seguridad de su conciencia, el más acertado gobierno de sus reinos y felicidad de sus vasallos, eclesiásticos y seculares.'. Eigen vertaling.

¹¹⁸ Ibidem, 40. 'Os aseguro ... que todas las desgracias del mundo que pudieran sucederme serian ménos sensibles á mi corazon que la infelicidad de mis vasallos, que Dios me ha encomendado, á quienes amo como á hijos, y nada anhelo con mayor ánsia que su bien, alivio y consuelo...'. Eigen vertaling.

¹¹⁹ Ibidem, 20.

¹²⁰ Ibidem, 33.

Instrucción reservada (1787)

In 1787 richtte Moñino, inmiddels eerste minister en graaf van Floridablanca, de Junta de Estado op.¹²¹ Hij schreef een bijbehorend advies waarin hij uiteenzet wat voor beleid het nieuwe politieke orgaan moet voorstaan. Dit is de *Instrucción reservada que la Junta de Estado, creada formalmente por mi decreto de este día, 8 de Julio de 1787, deberá observar en todos los puntos y ramos encargados á su conocimiento y examen*. Ook dit document pleit voor de genoemde hervormingen binnen kerk, staat, onderwijs en economie, en toont hierbij zowel Verlichte als niet-Verlichte standpunten.

Verlichting laat zich al zien in de titel van artikel 26: 'De noodzakelijkheid dat de geestelijkheid Verlicht zal worden.'¹²² Dit artikel en het eropvolgende pleiten voor beter onderwijs voor de geestelijkheid, met 'publieksrecht en volkenrecht, politiek en economie, de exacte wetenschappen, de astronomie, geometrie, experimentele wiskunde, natuur- en botanische geschiedenis, en dergelijke'. Een meer 'Verlichte' geestelijkheid, op de hoogte van de ontwikkelingen in de wetenschap, zal de staat namelijk goed van dienst kunnen zijn. Prijzen moeten worden uitgereikt voor zij die excelleren in de wetenschap, en zo het volk 'Verlichten en vooruit helpen'. Ook bijgeloof moet worden teruggedrongen.

Floridablanca doet een pleiten voor tolerantie en gelijkheid.¹²³ Hij stelt dat joden en moslims bekeerd tot het katholieke geloof onrechtvaardig worden behandeld. 'Het is noodzakelijk het volk te laten gewinnen dat ze hen behandelen met met liefdadigheid en eer en ze te faciliteren, de bekeerden net zo goed als hun afstammelingen, met dezelfde voordelen als de rest van de onderdanen.' Hij pleit voor het meer aan het werk stellen van het volk.¹²⁴ Meer banen moeten opengesteld worden voor alle lagen van de samenleving: gelijkheid wordt gepredikt. Mensen afwijzen op grond van hun afkomst voor een baan noemt Floridablanca 'inhumaan' en vergelijkt hij met de 'barbaarse' praktijk om te eisen mensen te laten bekeren naar 'onze heilige religie', om ze 'achteraf te belasteren en ze uit te sluiten van alle eervolle manieren van bestaan'.

Economische gemeenschappen als de Amigos del País worden geprezen voor hun bijdrage aan de kunsten en het terugdringen van de werkloosheid. Floridablanca pleit voor de oprichting van een Academie van de Wetenschappen.¹²⁵ Nogmaals zou het ontbreken aan studies in de 'exacte wetenschappen, zoals wiskunde, astronomie, experimentele natuurkunde, scheikunde, natuurgeschiedenis, mineralogie, hydrologie, machinerie en andere praktische wetenschappen'.

Een enigszins liberale visie op de economie komt naar voren als wordt gepleit voor een vrije handel in granen en economische gelijkheid.¹²⁶ 'Door het nieuwe reglement zal elk dorp betalen in proportie aan haar rijkdom of vruchtbaarheid van haar territorium.' Het blijkt dat de staat kortingen uitdeelt aan de klassen die het geld het meest nodig hebben, op belasting, maar ook op vlees, vis, groenten, kruiden en dergelijke. Floridablanca stelt dat hij graag belastinginning op aritmetische gelijkheid en rechtvaardigheid en gelijkheid zou willen, maar dit praktisch onmogelijk blijkt uit te voeren.¹²⁷

Het document toont ook meer 'duistere' zijden van de Spaanse Verlichting. Het instituut van de Spaanse Inquisitie moet volgens Floridablanca beschermd en gefaciliteerd worden door de regering.¹²⁸ Toch moet wel opgepast worden dat dit instituut geen macht van de kroon overneemt, en

¹²¹ Rodríguez, *Campomanes*, 67.

¹²² Ibidem, 216-217.

¹²³ Ibidem, 218. 'Necesidad de acostumar á los pueblos á que los traten con caridad y honor, facilitando, así á los convertidos como á sus descendientes, las mismas ventajas que á los demas vasallos.' Eigen vertaling.

¹²⁴ Ibidem, 221. '... es contradictorio y áun inhumano ó inicuo, á semejanza de lo que tengo advertido sobre la inconsecuencia bárbara de convidar á los infieles á convertirse á nuestra santa religion, para infamarlos despues y excluirlos de todos los medios honrados de subsistir.' Eigen vertaling.

¹²⁵ Ibidem, 224.

¹²⁶ Ibidem, 250, 251.

¹²⁷ Ibidem, 253-255.

¹²⁸ Ibidem, 217.

zich enkel focust op de bestrijding van ketterij, afvalligheid en bijgeloof. Minstens zo ‘on-Verlicht’ zijn de artikelen over de slavenhandel.¹²⁹ De Afrikaanse slaven worden 'negros' genoemd en de artikelen verhalen zeer zakelijk en met positieve toon over de handel hierin.

Men kan dus concluderen dat ook de *Instruccion reservada* te karakteriseren is als een Spaans Verlicht document. Het pleit voor vooruitgang in onderwijs, wetenschap, tolerantie en gelijkheid maar toont ook de zwarte zijden hiervan, de Spaanse Inquisitie en de slavernij.

De teksten van ministers Campomanes en Floridablanca zijn getoetst als Verlicht. Ze zijn openlijk positief over de betreffende stroming, verdedigen de onafhankelijke rede, tonen kennis van de theorieën van Descartes, Rousseau, Locke en Hobbes, pleiten voor gelijkheid, tolerantie en het terugwerken van bijgeloof. Een enkele kanttekening valt hier te plaatsen bij de verdediging van de Inquisitie en de slavernij.

¹²⁹ Ibidem, 229.

Hoofdstuk 3: Verlichting in teksten van Olavide en Jovellanos

Pablo de Olavide (1725-1803) en Gaspar Melchor de Jovellanos (1744-1811) zullen het verhaal afsluiten. Beiden waren bekende en geroemde auteurs en politic in het 18^e-eeuwse Spanje. Jovellanos staat bekend als een van de belangrijkste figuren van de Spaanse Verlichting. Olavide leidde een aantal progressieve hervormingen in Andalusië. Het proces van Pablo de Olavide wordt uitgebreid beschreven door Jonathan Israel.¹³⁰ Hij was volgens de historicus een van de enige sterkhouders van de gematigde Verlichting in Spanje en deze zou zijn geïmplodeerd na zijn terechtstelling.

Beiden zullen kort worden ingeleid en vervolgens worden hun teksten geanalyseerd. Dit zal voor Olavide *El zeloso burlado* (1764) zijn, een operette die Olavide schreef ten tijde van het bewind van Karel III. Deze toont zijn bewondering voor de vorst en zijn hervormingen en toont wederom het karakter en de populariteit van de Verlichting absoluut, als essentieel onderdeel van de Spaanse Verlichting. Van Jovellanos zullen de brieven die hij schreef tussen 1773 en 1787, tijdens de regeerperiode van Karel III, en de lofrede die hij schreef en sprak voor Karel III na zijn dood in 1788 worden behandeld.¹³¹ Zowel de brieven als de lofrede laten zien hoe een belangrijke intellectueel en politicus zelf tegen de periode onder Karel III aankeek.

Olavide

Pablo de Olavide werd geboren in 1725 in Peru en kwam in 1751 naar Europa.¹³² Tijdens de periode van 1757 tot 1765 trok Olavide rond door Italië en Frankrijk, waar hij salons bezocht en onder anderen Voltaire en Diderot leerde kennen. In 1766 zou zijn beschermheer de graaf van Aranda hem *asisente*, een soort burgemeester, van Sevilla en *intendente* van de hele streek Andalusië maken, de hoogste politieke posities in Zuid-Spanje. Hij hervormde de universiteit van Sevilla naar de nieuwe wetenschap en filosofie, leidde het succesvolle project van de kolonies in de Sierra Morena en zijn woonkamer in Sevilla werd een belangrijke salon, waar uitgebreid Verlichtingsliteratuur werd besproken.

In 1776 werd hij gearresteerd en twee jaar later veroordeeld door de Spaanse Inquisitie. In 1780 ontsnapte Olavide uit zijn gevangenschap en vluchtte naar Parijs, waar hij als martelaar en held werd verwelkomd door de *philosophes*.¹³³ Deze filosofen, waarvan hij er een aantal dus al persoonlijk kende, waren geschokt door het nieuws van het proces. Zo schreef Denis Diderot een pamflet over de veroordeelde en zijn proces, genaamd *Don Pablo Olavidès*.¹³⁴

Daar gevestigd maakte hij de Franse Revolutie vanaf 1789 van zeer dichtbij mee en dit leidde mede tot zijn teleurstellingen in de nieuwe filosofie en verdere religieuze verdieping.¹³⁵ In 1797 bracht hij het *Evangelio en triunfo, ó historia de un filósofo desengañado* (vertaald: 'Evangelie in triomf, ofwel verhaal van een gedesillusioneerde filosoof') uit.¹³⁶ De brievenroman vertelt het verhaal van een 'misleide' filosoof die terugkeert naar het christelijke geloof en zo opnieuw zijn geluk vindt. Het boek werd een enorme bestseller in Spanje en dankzij het boek kon Olavide in 1798, met koninklijke goedkeuring, Spanje weer in en kreeg zijn oude titels weer terug, inclusief pensioen.¹³⁷ Hij trok zich terug in het Andalusische plaatsje Baeza, en stierf daar in 1804 op 75-jarige leeftijd.

¹³⁰ Israel, *Democratic Enlightenment*, 380, 389-397.

¹³¹ Pablo de Olavide, *El zeloso burlado* (Madrid, 1764); Gaspar Melchor de Jovellanos, *Obras, I: Epistolario*, red. José Caso González (Barcelona, 1970), 49-67; Gaspar Melchor de Jovellanos, *Elogio de Carlos III* (Madrid, 1788).

¹³² Israel, *Democratic Enlightenment*, 389.

¹³³ Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 210.

¹³⁴ Denis Diderot, 'Don Pablo Olavidès', *Miscellanea littéraires* (Brussel, 2015).

¹³⁵ Israel, *Democratic Enlightenment*, 369.

¹³⁶ Pablo de Olavide, *Evangelio en triunfo, ó historia de un filósofo desengañado* (Valencia, 1764).

¹³⁷ *Ibidem*, 370.

El zeloso burlado (1764)

El zeloso burlado (de jaloerse geschaakt) was een operette die Olavide schreef in 1764, een paar jaar voordat hij *asisente* van Sevilla en *intendente* van Andalusië zou worden, maar toen hij al wel enige tijd in Europa woonde. Het stuk gaat over de jonge Mariquita die op een festival via een list haar oude man weet te misleiden om met haar minnaar te kunnen zijn, waarna de oude man dit accepteert en valt voor een andere vrouw.

Het stuk opent met een gesprek tussen de twee ridders Pedro en Carlos, die hun lof uiten op het Spaanse koningshuis onder leiding van Karel III. Zo zegt Pedro: 'Dit is, Don Carlos, het geluk van de goede soevereinen: ze worden geboren als heren, en de hemel heeft ze bestemd om de mens te besturen, zelf zijn ze slaven. Omdat de hemelen willen dat hun handen het medium zijn door welk hoge goederen op de aarde neerdalen, welke volkeren gelukkig maken; toegewijd aan zulk een waardige last, offeren ze hun meest natuurlijke en heilige genegenheden op; zoals het vaderland, hun bloed, vleiende voorvaderen, en ze gaan waar de gelukzaligheid van de mens hen roept.'¹³⁸ Hier verheerlijkt Pedro de taakomschrijving van een Verlichte absoluut zoals Karel III, de soeverein in dienst van het volk en haar geluk. Later verwijst Pedro naar Karel III als de 'liberaal' die hen 'gegeven is door de hemel'.¹³⁹ Pedro gaat verder in zijn lof door de opleving van de wetenschappen aan Karel III toe te wijzen.¹⁴⁰

Buiten deze openingsdialoog bevat de operette weinig sporen van Verlichting. Uit zijn literaire interesses, Franse contacten en beleid als bestuurder in Andalusië zijn echter Verlichte en zeer hervormingsgezinde visies te ontdekken. Dit komt grotendeels overeen met het beeld dat Israel van hem schetst: dat stond voor conflict met de geestelijkheid, wetenschappelijke en culturele vooruitgang en tolerantie.

Jovellanos

Gaspar Melchor de Jovellanos werd geboren in 1744 in Gijón in de streek Asturias. Na studies filosofie en rechten en een periode als officier van justitie in Sevilla, ging hij in 1787 naar Madrid om plaats te nemen in de Raad van Huis en Hof van de stad Madrid.¹⁴¹ Nadat in 1790 zijn goede vriend Francisco Cabarrús gevangen werd gezet, protesteerde Jovellanos en werd naar zijn geboortestreek gestuurd.¹⁴² Jovellanos richtte in 1794 het Real Instituto Asturiano in Gijón op, met leerstoelen in de wiskunde, navigatie en mineralogie. Het jaar erop bracht hij in dienst van de regering het *Informe de ley agraria* uit, een economisch werk over innovatie in de landbouw, bekend als zijn meesterwerk.¹⁴³

In 1797 werd Jovellanos eerst aangesteld als ambassadeur in Rusland, maar dit werd snel herzien om hem terug te bevelen naar Madrid voor de positie van minister van Gratie en Justitie.¹⁴⁴ Dit accepteerde hij met tegenzin en binnen een jaar was hij afgetreden als minister.¹⁴⁵ Hij trok zich terug naar zijn geliefde Asturias, maar werd in 1801 opgepakt en op Mallorca gevangengezet. In 1808 werd hij weer vrijgelaten.¹⁴⁶ In de jaren erop sloot hij zich aan bij het Spaanse verzet tegen de Franse

¹³⁸ Olavide, *Zeloso burlado*, 7-8. 'Esta es, don Carlos, la suerte de los buenos soberanos: nacen para ser señores, y del cielo destinados para mandar a los hombres, ellos mismos son esclavos. Porque queriendo los cielos que sea su augusta mano el medio por que la tierra descendan los bienes altos, que hacen los pueblos felices; cumpliendo tan digno cargo, sacrifican los afectos más naturales, y santos; como la patria, la sangre, los paternales alagos, y se van donde los llama la dicha de los humanos.' Eigen vertaling.

¹³⁹ Ibidem, 12.

¹⁴⁰ Ibidem, 17-18.

¹⁴¹ Dowling, 'Crisis', 337.

¹⁴² Herr, *Eighteenth-Century Revolution*, 261; Ibidem, 354.

¹⁴³ Gaspar Melchor de Jovellanos, *Informe de la Sociedad Económica de esta Corte al Consejo de Castilla en el expediente de ley agraria extendido por su individuo de numero el S. D. Gaspar Melchor de Jovellanos* (Madrid, 1795).

¹⁴⁴ Dowling, 'Crisis', 352.

¹⁴⁵ Ibidem, 355.

¹⁴⁶ Ibidem, 356.

napoleontische bezetting.¹⁴⁷ Toen de Fransen Asturias binnenvielen, vluchtte Jovellanos, en hij stierf op zee voor de kust van Vega op 18 november 1811, op 66-jarige leeftijd.

De brieven (1773-1787) en *Elogio de Carlos III* (1788)

De collectie brieven van Jovellanos die hier zal worden behandeld, begint in 1773 en eindigt in 1787, alle geschreven tijdens het bewind van Karel III (1759-1788).¹⁴⁸ De brieven tonen vooral de betrokkenheid van Jovellanos bij de Amigos del País.¹⁴⁹

In een brief aan de aartsbisschop van Sevilla uit 1778 vraagt hij om ondersteuning van Sevillaanse filiaal van de Amigos del País en laat hij economische hervormingsgezindheid zien: hij constateert dat er een hoop religieuzen in armoede in de stad leven van simpel handenwerk, en dat deze beter opgeleid kunnen worden tot het weven van doeken.¹⁵⁰ Dan zouden ook twee dakloze weesmeisjes die bedelend de stad doortrekken, achter de garens geplaatst kunnen worden, onder begeleiding van een priester, en zouden niet alleen tot nut zijn van de industrie, maar zelf ook onderdak en voedsel en dergelijke tot hun beschikking hebben.

In een brief aan zijn broer uit 1787 heeft hij het over een nieuw belastingsysteem, dat de industrie en handel zou bevorderen, en tegelijkertijd zou voorkomen dat de rijken en bezittende klasse geen belasting zouden hoeven te betalen en alle belastingdruk dus op de schouders van ijverige gezinnen zou komen te vallen.¹⁵¹ Dit wijst op het Verlichtingsideaal van gelijkheid.

Elogio de Carlos III, een lofrede op de net overleden Karel III, werd uitgesproken door Jovellanos op 8 november 1788 in het filiaal van de Amigos del País in Madrid en hetzelfde jaar gepubliceerd. De lofrede zit vol lof voor de theorieën van politieke economie, hervormingsgezindheid en Verlichtingsdenken. 'Praktische wetenschappen, economische principes, algemene geest van verlichting: zie hier wat Spanje te danken zal hebben aan de regeerperiode van Karel III'.¹⁵² Hij noemt Karel III, als een ware Verlichte soeverein, een soort 'vader van zijn vazallen'.¹⁵³ Ook laat het sociaal contract van Rousseau zich weer zien: 'Als de mens zicht heeft verbonden, als ze een soeverein heeft erkend, als ze hun meest waardevolle rechten hebben opgeofferd, heeft ze dat zonder twijfel gedaan om die goederen die de stem van de natuur ze heeft gebracht te beveiligen'.¹⁵⁴ Volgens Jovellanos heeft de dynastie van Bourbon, waaronder Karel III, Verlichting en vooruitgang naar Spanje gebracht.¹⁵⁵

Jovellanos toont kritiek op de scholastiek en ziet het belang van empirisme: 'De filosofie van Aristoteles had voor vele eeuwen de republiek der letteren getiranniseerd, en alhoewel veracht en verbannen uit bijna heel Europa, behield het de verering in onze scholen. Weinig bruikbaar van zichzelf, omdat het speculatie alles en de ervaring niets geeft'.¹⁵⁶ Karel III 'verdreef en vernietigde' de scholastiek, 'liet vrijheid van filosoferen binnen' en 'herstelde het imperium van de rede'.¹⁵⁷

¹⁴⁷ Ibidem, 358.

¹⁴⁸ Jovellanos, *Obras*, 49-51, 64-67.

¹⁴⁹ Ibidem, 51-54, 64.

¹⁵⁰ Ibidem, 55, 56.

¹⁵¹ Ibidem, 66-67.

¹⁵² Jovellanos, *Carlos III*, 15. 'Ciencias útiles, principios económicos, espíritu general de ilustración: ved aquí lo que España deberá al reinado de Carlos III.'. Eigen vertaling.

¹⁵³ Ibidem, 13.

¹⁵⁴ 'Si los hombres se han asociado, si han reconocido una soberanía, si le han sacrificado sus derechos más preciosos, lo han hecho sin duda para asegurar aquellos bienes a cuya posesión los arrastraba el voto general de la naturaleza.' Eigen vertaling.

¹⁵⁵ Ibidem, 17.

¹⁵⁶ 'La filosofía de Aristóteles había tiranizado por largos siglos la república de las letras, y aunque despreciada y expulsada de casi toda Europa, conservaba todavía la veneración de nuestras escuelas. Poco útil en sí misma, porque todo lo da la especulación y nada a la experiencia.' Eigen vertaling.

¹⁵⁷ 'Carlos disipa, destruye, aniquila de un golpe estos partidos, y dando entrada en nuestras aulas a la libertad de filosofar, atrae a ellas un tesoro de conocimientos filosóficos, que circulan ya en los ánimos de nuestra juventud, y empiezan a restablecer el imperio de la razón.' Eigen vertaling.

Als Jovellanos het heeft over de oprichting van de Amigos del País, zegt hij: 'De geestelijkheid, ...; de bestuurders, ...; de adel ...; de intellectuelen, de handelaren, de artiesten, ontdaan van de hobby's van hun persoonlijke belangen, en geraakt door de wens van het algemeen goed, allen komen ze samen, ze erkennen elkaar als burgers, ze belijden zich leden van het algemeen genootschap, voor hun klasse, en ze bereiden zich voor om te gaan werken voor het nut van hun broeders.'¹⁵⁸ Aldus hebben gelijkheid en broederschap veel waarde in de toespraak.

Jovellanos sluit zijn lofrede af met een advies: 'Maar bovenal, maak je minnaar van de waarheid, van de vrijheid en van het vaderland.'¹⁵⁹ Van de lofrede op Karel III is te concluderen dat Verlichting hier naar voren komt. Jovellanos looft de progressieve hervormingen van Karel III, de vooruitgang van de moderne wetenschap en bijbehorende ontwikkelingen in het onderwijs, economische vooruitgang op basis van innovatie, het Verlicht absolute, het sociaal contract van Rousseau en ten slotte de concrete Verlichtingswaarden van vrijheid en gelijkheid.

Het Spanje van Karel III heeft niet, zoals Frankrijk of Engeland, grote denkers of filosofen voortgebracht. Olavide en Jovellanos waren naast intellectuelen vooral bestuurders, in dienst van de staat. Hun teksten, buiten de vertalingen en toneelstukken van Olavide, waren vooral pragmatisch en gericht op de praktijk. Dit betekent niet dat zij geen Verlichte denkbeelden hadden, maar ze gebruikten hun kennis, mede gevormd door Verlichtingsliteratuur, in dienst van koning Karel III. Dit laat andermaal zien dat de periode van Spaanse Verlichting onder koning Karel III een door de staat gestuurde Verlichting was. Israel zit er niet veel naast met de beelden die hij schetst van Jovellanos en Olavide.

¹⁵⁸ Ibidem, 22. '... y todos corren a alistarse en ellos. El clero, atraído por la analogía de su objeto con el de su ministerio benéfico y piadoso; la magistratura, despojada por algunos instantes del aparato de su autoridad; la nobleza, olvidada de su prerrogativas; los literatos, los negociantes, los artistas, desnudos de las aficiones de su interés personal, y tocados del deseo del bien común, todos se reúnen, se reconocen ciudadanos, se confiesan miembros de la asociación general, antes de que su clase, y se preparan a trabajar por la utilidad de sus hermanos.' Eigen vertaling.

¹⁵⁹ Ibidem, 24. 'Pero sobre toodo hacedlos amantes de la verdad, de la libertad y de la patria.' Eigen vertaling.

Conclusie

De vraag die aan het begin van dit onderzoek werd gesteld, is: hoe Verlicht was de regering van Karel III (1759-1788), en hoe komt dit naar voren in de aanwezigheid van Verlichtingsidealen als vrijheid, gelijkheid, secularisatie, tolerantie, (vrijheid van geweten, vrijheid van meningsuiting en persvrijheid, vrijheid van religie) en het progressieve wetenschappelijke element van empirisme in beleid en geschriften van Karel III, zijn ministers Floridablanca, Campomanes en de intellectuelen Jovellanos en Olavide? Dit was een reactie op de stelling van historicus Jonathan Israel, dat de hervormende regering van koning Karel III van Spanje (1759-1788), in tegenspraak met stellingen van auteurs als Richard Herr en Ulrich Lehner, niet te typeren is als Verlicht.

De conclusie is dat Karels regering wel degelijk te typeren is als Verlicht. Aan de hand van Verlichtingswaarden als secularisatie, vrijheid, gelijkheid en tolerantie is het beleid van de betreffende regering onderzocht en de teksten van een aantal hoofdpersonen geanalyseerd. Hieruit blijkt dat Karel III en zijn bestuurders niet op alle fronten even 'Verlicht' zijn geweest, maar over het algemeen wel visies erop nahielden die prima passen binnen de kaders van de 18e-eeuwse Verlichting.

Te beginnen het beleid: Op religieus gebied had het als doel centralisatie van de macht en was dit nog niet echt Verlicht, buiten de kritiek die werd gedeeld met vele Verlichtingsdenkers op de kerk als instituut. Ook op de gebieden van de Inquisitie en de censuur was het beleid van de staat niet zeer Verlicht. Verlichtingsaanhanger Pablo de Olavide werd gearresteerd en veroordeeld door de Inquisitie. Tegelijkertijd werd de censuur vrij zwak gehandhaafd en kon er een zekere Verlichte pers ontstaan. In de economie en onderwijs werden wel grote Verlichte hervormingen doorgevoerd: de nieuwe wetenschappen en filosofieën werden zoveel mogelijk gestimuleerd en tolerantie en gelijkwaardigheid kwamen hier veelvuldig in terug.

In de teksten van ministers Campomanes en Moñino, graaf van Floridablanca, komen Verlichte ideeën duidelijk naar voren. In het *Tratado de la regalía de amortización* (1765) is Campomanes al positief over de betreffende stroming. Vervolgens verdedigt hij in het *Dictamen fiscal de expulsión de los Jesuitas de España* (1767) de onafhankelijke rede, maakt hij gebruik van theorieën van de filosofen René Descartes en Jean-Jacques Rousseau en pleit hij tegen bijgeloof. Floridablanca pleit voor meer gelijkheid tussen leken en religieuzen in zijn *Alegación contra el informe por el reverendo Obispo de Cuenca* (1767) en blijkt eveneens beïnvloed te zijn door Rousseau. In de richtlijnen die Floridablanca achterliet voor het door hem opgerichte overheidsorgaan de Junta de Estado pleit hij voor stimulering van de moderne wetenschappen, meer (religieuze) tolerantie, gelijkheid en het verder terugwerken van bijgeloof. Enige kanttekening hier is de positief getinte beschrijvingen die hij doet van de slavernij.

Ten slotte zijn ook de teksten van de intellectuelen in dienst van koning Karel III, Pablo de Olavide en Gaspar Melchor de Jovellanos, te toetsen als Verlicht. Olavides vroege operette *El zeloso burlado* uit 1764 bevat nog enkel een lofrede op de Verlichte absolutist Karel III, de brieven van Jovellanos tussen de jaren 1773 en 1787 tonen zijn betrokkenheid bij de wetenschappelijke instituten van de Amigos del País, zijn economische hervormingsgezindheid en het plan voor een progressief belastingsysteem ten bate van de nivellering van de maatschappij. De lofrede van Jovellanos voor Karel III na diens overlijden in 1788 zit vol van Verlichte denkbeelden. De moderne empirische wetenschappen worden bejubeld, de scholastiek bekritiseerd als verouderd, net als Floridablanca verwijst hij naar het sociaal contract van de filosofen Rousseau en Locke, en de idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap worden geprezen, nog voordat de Franse Revolutie uitbreekt.

Karel III wordt door historici vaak getypeerd als Verlicht despoot of absolutist, net als bijvoorbeeld de Oostenrijkse keizer Jozef II of de Russische tsarin Catharina II. Deze stelling wordt bevestigd in het onderzoek. Hervormingen werden van bovenaf opgelegd, met als doel het geluk en

het welzijn van het volk te bevorderen. In de teksten van zowel Campomanes, Floridablanca, Olavide als Jovellanos komt de rol van soeverein in dienst van het Spaanse volk regelmatig naar voren, en zijn liefde en zorg voor zijn onderdanen.

De Verlichting is een ambigu begrip. Het wordt vandaag de dag vaak geprezen om het in gang zetten van ontwikkelingen in staat, maatschappij en cultuur in West-Europa en de Verenigde Staten. Het fundament van de stroming staat echter voor de vrijheid van individuen om onafhankelijk van autoriteiten als kerk en staat te mogen denken en te redeneren. Uit dit onafhankelijk denken kan vanzelfsprekend van alles ontstaan, niet enkel progressieve en humanitaire ideeën, maar ook technocratische dictaturen als bijvoorbeeld Nazi-Duitsland.

Het Spanje van Karel III, dat op sommige vlakken zeer progressief was, en op andere weer zeer conservatief, past daarom goed in de ambiguïteit van de Verlichting. Naast dat het op conservatieve wijze vasthield aan het katholieke geloof en de soevereiniteit van het staatshoofd, stimuleerde het de vooruitgang van de moderne wetenschap en filosofie en progressieve hervormingen in onderwijs en wetenschap. Dat het door dit religieuze facet niet past binnen de kaders van de Radicale Verlichting van Jonathan Israel, betekent niet dat het daardoor niet past binnen de bredere kaders van de Verlichting als geheel. Israel ziet het Spanje van Karel III niet als Verlicht, omdat hij deze term reserveert voor slechts een zeer kleine radicale stroming binnen de gehele stroming van Verlichting.

De Spaanse Verlichting was uniek, omdat het de buitenlandse denkbepelden van Verlichting toepaste in het bestuur. In tegenstelling tot landen als Frankrijk en Engeland was de Verlichting hier geen cultureel proces, maar een politieke ontwikkeling. De staat legde de Verlichting van bovenaf op aan haar volk. Typische Spaanse Verlichtingselementen waren progressie van wetenschappen en filosofie, hervormingen van onderwijs en economie aan de hand van de moderne wetenschappen, meer gelijkheid tussen leken en geestelijken en het Verlicht absolutisme. Deze zijn Verlicht omdat er voor het eerst kritiek ontstond op de scholastiek en aan de hand van de menselijke rede getracht werd het land en haar welvaart vooruit te brengen.

Om de betreffende periode nog beter te kunnen doorgronden, zou men de Spaanse regering van Karel III nog naast die van andere staten uit dezelfde periode kunnen leggen, zoals die bijvoorbeeld van andere Verlichte absolutisten als Jozef II. Andere mogelijkheid zou het nog kunnen zijn om te onderzoeken wat opvolgers uiteindelijk zouden doen met de erfenis die Karel III en zijn ministers achterliet voor de Spaanse staten in de toekomst. Werden de hervormingen doorgezet of zou er later worden neergekeken op 'las luces'? Het is in ieder geval te concluderen dat Karel III en zijn bestuurders grote impact zouden hebben op de ontwikkeling van de Spaanse staat en gemeenschap.

Bibliografie

Gedrukte bronnen

Diderot, Denis, 'Don Pablo Olavidès', *Miscellanea littéraires* (Brussel, 2015).

Jovellanos, Gaspar Melchor de, *Informe de la Sociedad Económica de esta Corte al Consejo de Castilla en el expediente de ley agraria extendido por su individuo de numero el S. D. Gaspar Melchor de Jovellanos* (Madrid, 1795).

Jovellanos, Gaspar Melchior de, *Obras*, red. José Caso González (Barcelona, 1970).

Moñino Redondo, José, Conde de Floridablanca, *Obras originales del conde de Floridablanca y escritos referentes a su persona*, red. Antonio Ferrer del Rio (Madrid, 1952).

Rodríguez de Campomanes, Pedro, *Dictamen fiscal de expulsión de los Jesuitas de España*, red. Jorge Cejudo en Teófanés Egido López (Madrid, 1977).

Websites

Bristow, William, 'Enlightenment', *Stanford Encyclopaedia of Philosophy*
<<https://plato.stanford.edu/entries/enlightenment/>> [geraadpleegd op 14-01-2017].

Jovellanos, Gaspar Melchior de, *Elogio de Carlos III* (1788),
<<http://revistas.uca.es/index.php/cir/article/view/437/0>> [geraadpleegd op 20-12-2016].

Olavide, Pablo de, *El zeloso burlado* (Madrid, 1764),
<http://www.ellibrototal.com/ltotal/newltotal/?t=1&d=6723_6460_1_1_6723> [geraadpleegd op 15-12-2016].

Rodríguez de Campomanes, Pedro, *Tratado de la regalía de amortizacion* (Madrid, 1765),
<<https://books.google.nl>> [geraadpleegd op 29-11-2016].

Literatuur

Alvarez de Morales, Antonio, *Inquisicion e ilustracion (1700-1834)* (Madrid, 1982).

Brumfitt, J.H., *The French Enlightenment* (London, 1972).

Domínguez, Juan Pablo, 'A State within the State: The Inquisition in Enlightenment Thought', *History of European Ideas* 42 (2016), 1-13.

Domínguez, Juan Pablo, 'El debate sobre la tolerancia religiosa en el Espíritu de los mejores diarios (1787-1791)', *Bulletin of Spanish Studies* 91 (2014), 505-524.

Dowling, John, 'The Crisis of the Spanish Enlightenment: Capricho 43 and Goya's Second Portrait of Jovellanos', *Eighteenth-Century Studies* 18 (1985), 331-359.

Hauben, Paul, 'The Enlightenment and Minorities: Two Spanish Discussions', *The Catholic Historical Review* 65 (1979), 1-19.

Herr, Richard, *The eighteenth-century revolution in Spain* (Princeton, 1958).

Israel, Jonathan, *Democratic Enlightenment: Philosophy, Revolution and Human Rights, 1750-1790* (Oxford, 2011).

Lafarga, Francisco, *Voltaire en España* (Barcelona, 1982).

Lehner, Ulrich, *The Catholic Enlightenment: The Forgotten History of a Global Movement* (New York, 2016).

Rodríguez, Laura, *Reforma e ilustracion en la España del siglo XVII: Pedro R. Campomanes* (Madrid, 1975).

Smidt, Andrea, 'Josep Climent i Avinent (1706-1781): Enlightened Catholic, Civic Humanist, Seditious', in: Jeffrey Burson en Ulrich Lehner (red.), *Enlightenment and Catholicism in Europe: A Transnational History* (Notre Dame, Indiana, 2014), 327-349.